

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ
Δρ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ, ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΗ ΕΦΑ ΛΑΡΙΣΑΣ

ΓΡΑΜΜΑΤΩ Χ. ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΟΥΛΗ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΣ ΕΦΑ ΛΑΡΙΣΑΣ

ΕΚΘΕΣΗ ΜΕ ΚΕΙΜΗΛΙΑ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Εισαγωγή

Στό πλαίσιο του άφιερωματικού έτους για τά 100 χρόνια από τή Μικρασιατική Καταστροφή έγκαινιάσθηκε στις 5 Δεκεμβρίου έκθεση με κειμήλια προσφύγων στό Διαχρονικό Μουσείο Λάρισης. Η έκθεση φέρει τόν γενικό τίτλο «Μνήμες από Άλησιμόντες Πατρίδες» και περιλαμβάνει στό κύριο μέρος θρησκευτικά κειμήλια από τήν Καππαδοκία, που προέρχονται από τό Όμορφοχώρι Λάρισης. Η κοινότητα αυτή επιλέχθηκε έπειδή διέσωσε μεγάλο αριθμό αντικειμένων από τά χωριά Ποτάμια, Τζαλέλα, Σαζάλτζα και Στέφανα, που διέθεταν άκμαίο έλληνικό πληθυσμό πριν από τήν ανταλλαγή τών πληθυσμών τό 1923. Τά αντικείμενα μεταφέρθηκαν από τούς πρόσφυγες μαζί με τήν οικοσκευή τους στόν νέο τόπο εγκατάστασης και άφιερώθηκαν στόν ναό του Άγίου Άθανασίου, τόν ένοριακό ναό του Όμορφοχωρίου (Νέχαλης). Άργότερα, εκείνα από τά Ποτάμια διαχωρίστηκαν και έναποτέθηκαν στόν νέο ναό του Άγίου Γεωργίου, σε ανάμνηση τής όμώνυμης βυζαντινής μονής που ύπρχε στό Ποτάμια τής Καππαδοκίας, τόπο καταγωγής του άγιου¹.

Η έκθεση συνδιοργανώθηκε με τήν Ίερά Μητρόπολη Λαρίσης και Τυρνάβου, με τή φρονίδα τής όποίας συντηρήθηκαν τά κειμήλια στό Διαχρονικό Μουσείο². Μέσα από αντικείμενα κυρίως του 18ου και του 19ου αιώνα έπιχειρείται

¹ Έκτενείς πληροφορίες για τά κειμήλια και τήν ιστορία τους ύπάρχουν στό έργο του Δ. Κατσίκας, *Φορητές εικόνες και κειμήλια από τήν Καππαδοκία στό Όμορφοχώρι Λάρισης*, 2001, διατριβή στό Άριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, Τμήμα Ποιμαντικής.

² Θεμεές εύχαριστίες όφείλονται στόν Μητροπολίτη Λαρίσης και Τυρνάβου κ. Γερώνυμο και στόν

Εικ. 1. Ξύλινο λάβαρο λιτανείας, 1849, Ποτάμια, Έπιγραφή: «Δέσπη τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Σάββα Χατζηνικολῆ, εἰς βοήθεια αὐτοῦ, Τερέ-κιοὶ κόμπ Δεκεμβρίου γ΄».

Εικ. 2. Παναγία Γλυκοφιλοῦσα, 1831, Ποτάμια.

γιά πρώτη φορά ἡ παρουσίαση ἐκκλησιαστικῶν κειμηλίων τῶν προσφύγων στή Θεσσαλία, ὅπου ἐγκαταστάθηκε σημαντικός προσφυγικός πληθυσμός μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν.

Στόν ἐκθεσιακὸ χῶρο κυριαρχοῦν τὰ ἀντικείμενα ἀπὸ τὰ Ποτάμια (σημ. Μπάσκιοι), καθὼς ἀπὸ ἐκεῖ καταγόταν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν οἰκογενειῶν πού ἐγκαταστάθηκαν στό Ὀμοροχωρὶ. Ἐχωρίζει τὸ ὠοειδές ξύλινο λάβαρο (εἰκ. 1) πού φέρει στή μία ὀψη τὴ Σταύρωση καὶ στὴν ἄλλη τὴν Ἀνάσταση, χαρακτηριστικὸ ἔργο τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅποτε ἡ μεταβυζαντινὴ τέχνη ἀνανεώ-

ιερέα τοῦ Ὀμοροχωρίου π. Παῦλο Τσουκνίδα. Ἡ συντήρηση πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς συντηρητές Σταυρούλα Νάκου, Σταματία Γκουτζουρέλα καὶ Ἰωάννη Κοκκινόπουλο, μετὰ τὴν ἐποπτεία τῆς Βασιλικῆς Τούλι, Προϊσταμένης τοῦ Τμήματος Συντήρησης τοῦ Διαχρονικοῦ Μουσείου Λάρισας. Σημαντικὴ ἦταν, ἐπίσης, ἡ συμπαράσταση τοῦ Προέδρου τῆς Κοινότητας, κ. Γ. Χατζόπουλου καὶ τῆς προέδρου τῆς Ἱστορικῆς-Λαογραφικῆς Ἐνώσεως Λάρισας «Ἀλησιμόντες Πατριδές», κ. Ἰωάννας Σκεντερίδου.

θηκε με τήν επίδραση δυτικών προτύπων. Τήν ἀφιέρωσε στίς 3 Νοεμβρίου τοῦ 1849 ὁ Σάββας Χατζηνικολῆς ἀπό τό Τερέκιοι (παλιότερο ὄνομα τῶν Ποταμιῶν), ἡμέρα τῆς μεγάλης τοπικῆς γιορτῆς πρὸς τιμὴν τῆς Ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τοῦ καταγόμενου ἀπὸ ἐκεῖ Ἁγίου Γεωργίου.

Σημαντικὴ εἶναι, ἐπίσης, ἡ ὡραία εἰκόνα τῆς Γλυκοφιλόυσας Θεοτόκου (εἰκ. 2) τοῦ 1831, πού περιβάλλεται ἀπὸ ροκοκὸ πλαίσιο, ζωγραφικὴ ἀπόδοση χαρακτηριστοῦ τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὅπως συμβαίνει καί μετὰ τί σπάνια εἰκόνα τῶν μαρτύρων Μανουὴλ, Ἰσμαὴλ καὶ Σαββέλ, ἀφιερωμένη τό 1852 ἀπὸ τόν Γεώργιο Χατζηζαχαρίου³. Καί στίς δύο εἰκόνες εἶναι φανερὴ ἡ τέχνη τῶν ζωγραφικῶν ἔργαστηρίων τοῦ Ἁγίου Ὁρους, πού γνωρίζει μεγάλη ἐξάπλωση ἐκείνη τὴν περίοδο⁴.

Στὰ ἔργα ἀργυροχοΐας ἀπὸ τὰ Ποτάμια ξεχωρίζει τό ζεῦγος ἐξαπτέρυγων μετὰ συρματερὴ τεχνικὴ, ἔνθετα μέταλλα καὶ σμάλτα, ἔργων τοῦ 18ου αἰῶνα. Ἡ παρουσία τοῦ Χριστοῦ ὡς Βασιλέα-Ἀρχιερέα στό κέντρο ἐναρμονίζεται μετὰ τὴν λειτουργία τους, καὶ συνεχίζει τὴν παράδοση παλαιότερων ἐξαπτέρυγων μετὰ ἀραβουργήματα⁵. Στὴν ἴδια ομάδα, ὁ ἀσημένιος δίσκος μετὰ τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες διασώζει τὴν ἀφιέρωση τῆς συντεχνίας τῶν Μπακάληδων μετὰ ἔδρα τὴν Κωνσταντινούπολη (1835), ὅπου ξενιτευόταν γιὰ ἐργασία μεγάλο μέρος τῶν κατοίκων τῶν Ποταμιῶν.

Ἀπὸ τὴ Τζαλέλα προέρχεται ἀνάγλυφη στάχωση εὐαγγελίου τοῦ 18ου αἰῶνα (εἰκ. 3) καθὼς καὶ δισκοπότηρο τῆς ἴδιας ἐποχῆς, μετὰ χαρακτηριστικὴ διακόσμηση αὐτῆς τῆς περιόδου.

Εἰκ. 3. Ἀργυρεπίχρσο κάλυμμα Εὐαγγελίου, 18ος αἰ., Τζαλέλα.

³ Κατσικας Δ., ὀ.π. (υποσημ. 1), μετὰ πληροφορίες γιὰ τὰ παραπάνω χαρακτηριστικά.

⁴ Μπονόβας Νίκος, *Ὀμιλιὰ μεταβυζαντινὴ ζωγραφικὴ στό Ἅγιον Ὁρος, Τό ἐργαστήριον τῶν Καρπενισιωτῶν ζωγράφων (1773-1890)*, διδακτορικὴ διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφικὴ Σχολή, 2009, Παρασκευᾶ Βάσσα, *Τό ἔργο τῶν Γαλασιάνων ἀγιογράφων Βενιαμίν Α' καὶ Μακαρίου Β' στίς Βόρειες Σποράδες κατὰ τόν 19ο αἰῶνα*, διδακτορικὴ διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογικὴ Σχολή, 2008 (σποραδικά).

⁵ Μπαλλιάν Α., Μουσείο Μπενάκη, *Θησαυροὶ ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὴν Ἀνατολικὴ Θράκη*, Ἀθήνα 1992, 67.

Εικ. 4. Αργυρός Δίσκος Ἄρτου μέ παράσταση τῆς Ἁγίας Τριάδας, Σαζάλτζα, Ἐπιγραφή: «ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛ 1860».

Εικ. 5. Χρυσοκέντητος ἐπιτάφιος, 1799, Ἐπιγραφή: «ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΤΑ ΣΤΕΦΑΝΑ ΚΙΟΥΝΤΕ ΠΑΝΑΓΙΑ ΚΛΗΣΑΙΣΙ ΗΝΤΙ ΣΑΝΤΑΛΤΖΗΛΑΡΙΝ ΠΑΚΣΙΣΗ 1799». (Στὴν ἐκκλησία τῆς Παναγίας στό χωριό Στέφανα τῆς Καισαρείας ἦταν προσφορά τῶν Βαρκάρηδων στά 1799). Ὑπογραφή: «ΠΟΝΗΜΑ ΦΙΛΟΧΡΙΣΤΟΥ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ ΧΙΟΥ».

Ἀπό τή Σαζάλτζα ἐκτίθενται δύο ἀσημένιοι δίσκοι τοῦ 1860, ὁ ἓνας μέ παράσταση τῶν Ἁγίων Θεοδώρων ἀπό τόν ὁμώνυμο ναό τῆς Καππαδοκικῆς κοινότητας καί ὁ ἄλλος μέ τὴν Ἁγία Τριάδα (εἰκ. 4), τόν ὁμώνυμο ναό πού ὑπῆρχε στό σχολεῖο τοῦ χωριοῦ. Τό δισκοπότηρο τοῦ 1907, ἀφιέρωμα τῆς σημαντικῆς οἰκογένειας Πιαλόγλου ἀπό τὴν Ἄμισό τοῦ Πόντου ἔχει πλούσια διακόσμηση, μέ χρυστολογικὲς σκηνές στή βάση καί τοὺς εὐαγγελιστὲς στό ποτήριο.

Τέλος, ἀπὸ τὰ Στέφανα συμπεριλήφθηκε ἀξιόλογος χρυσοκέντητος ἐπιτάφιος τοῦ 1799, ἔργο τοῦ ἱεροδιακόνου Φιλοχρίστου ἀπὸ τῆ Χίου (εἰκ. 5). Ἡ ἀφιέρωση σὲ καραμανλίδικη γραφή παρέχει σημαντικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ ἔργου, πού προσφέρθηκε ἀπὸ ναυτικούς, πιθανόν τῆς Χίου, στὸν ἐνοριακό ναό τῆς Παναγίας στά Στέφανα. Στὴν κεντητὴ παράσταση εἶναι ἐμφανὴς ἡ ἐπίδραση τῆς τέχνης τῆς Κωνσταντινούπολης, πού ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ κιβωρίου καί διάφορα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συναντοῦμε σὲ ἔργα τῆς Δεσποινέτας καί ἄλλων δημιουργῶν τοῦ 18ου αἰώνα⁶. Ἐδῶ ὑπάρχει ἐνδια-

⁶ Ballian A., *Relics of the Past, Treasures of the Greek Orthodox Church and the Population Exch-*

Εικ. 6 α, β, γ. Ζεύγος άργυρών έξαπτέρυγων και σταυρός, Στέφανα. Έπιγραφή: «ΚΑΙΣΑΡΕΙΑ ΕΠΑΡΧΙΑΣΙΝΤΑ ΣΤΕΦΑΝΑ ΚΙΟΒΟΥΝΟΥΝ ΑΖΙΖΙ ΠΑΝΑΓΙΑ ΗΤΖΙΝ ΤΖΟΥΜΛΕ ΧΡΙΣΤΙΑΝ-ΛΑΡΗΝ ΑΦΙΕΡΩΜΑΣΙ 1875». (Αφιέρωμα του 1875, όλων των χριστιανών για την άγια Παναγία του χωριού Στέφανα της επαρχίας Καισαρείας).

φέρουσα παραλλαγή στή σύνθεση τών μορφών, ανάμεσα στις όποιες παρίσταται και στρατιώτης.

Στόν ίδιο ναό άφιερώθηκε τό 1875 ζεύγος ανάγλυφων έξαπτέρυγων μέ σταυρό (εικ. 6α, β και γ) πού φέρουν έξαιρετικά πλούσια διακόσμηση από παραστάσεις δεμένες μέ τήν τοπική λατρεία καθώς και καραμανλίδικη έπιγραφή. Στή μία όψη τών έξαπτέρυγων εικονίζονται σκηνές από τόν βίο τής Θεοτόκου, στό πρόσωπο τής όποίας τιμάται ό ναός, και στήν άλλη ό άγιος Γεώργιος έφιππος, ό κυριότερος άγιος της Κατπαδοκίας, ό διάκονος Στέφανος, τό όνομα του όποιου έφερε τό χωριό, ό άγιος Βασίλειος από τί γειτονική Καισάρεια και άλλοι, οι όποιοι τιμώνται σε ναούς και παρεκκλήσια τής περιοχής. Δέν είναι εύκολο νά διαπιστωθοΰν τά συνεργεία πού κατασκεύασαν

ange, *The Benaki Museum Collections*, Milan 2011, (κατάλογος έκθέσεως στό Όρθόδοξο Κέντρο του Οικουμενικού Πατριαρχείου, Chambesy, Ελβετία), 156.

τά ενδιαφέροντα αυτά έργα, αλλά ως προς τούς δίσκους μπορεί να διατυπωθεί ή υπόθεση ότι προέρχονται από την Κωνσταντινούπολη, όπως είναι γνωστό για αρκετά άλλα έργα, με αφορμή και την αφιέρωση της συντεχνίας των μπακαλιδων⁷.

Ιδιαίτερη έντοτητα έχει αφιερωθεί σε βιβλία γραμμένα στην καραμανλίδικη γραφή, ή όποια απέδιδε την τουρκική γλώσσα με ελληνικούς χαρακτήρες, σημαντικό στοιχείο του πολιτισμού της Καππαδοκίας, που επέτρεψε στους τουρκόφωνους Έλληνες κατοίκους να έχουν ισότιμη συμμετοχή στη μόρφωση και την ορθόδοξη λειτουργία. Τη γραφή αυτή ευνόησαν εκκλησιαστικοί άρχοντες, όπως ο μητροπολίτης Καισαρείας Παΐσιος, που υποστήριξαν επίσης και την έκδοση βιβλίων. Κέντρο του καραμανλίδικου πληθυσμού θεωρούνταν ή γνωστή μονή Προδρόμου στο Ζιντζίντερε⁸. Από τον 16ο αιώνα είναι γνωστά σπουδαία εκκλησιαστικά σκεύη με αφιερώσεις στην καραμανλίδικη γραφή.

Η έκθεση ποικίλλεται με φωτογραφίες από τό μοναδικό τοπίο της Καππαδοκίας, ενώ συνοδεύεται από προβολή που συνδέει τά κειμήλια με τό Όμορφοχώρι της Λάρισας, την παλιά με τί νέα πατρίδα. Εκτός από τά εκκλησιαστικά αντικείμενα στην έκθεση συμπεριλαμβάνονται, επίσης, έγγραφα δίλωσης της περιουσίας που εγκαταλείφθηκε, ως αναφορά στίς δυσκολίες που συνάντησαν οί πρόσφυγες λόγω του ξεριζωμού, και υποβάλλονταν με σκοπό τί διεκδίκηση αποζημίωσης. Ακόμη, εκτίθεται ραπτομηχανή γερμανικής κατασκευής των αρχών του 20ού αιώνα, αντικείμενο που έφθασε και αυτό από την Καππαδοκία, ως δείγμα της ανταπόκρισης των κατοίκων στίς τεχνολογικές εξελίξεις της εποχής.

Όπως έχει παρατηρηθεί, στην περιοχή της Καππαδοκίας αναπτύχθηκε αξιόλογη τέχνη από τί Βυζαντινή περίοδο, που είναι ακόμη εμφανής στο πλήθος των σωζόμενων λαξευτών εκκλησιών της. Στα νεότερα χρόνια δέχτηκε εμφανείς επιδράσεις από τά κέντρα αποδημίας των Καππαδοκών, κυρίως την Κωνσταντινούπολη αλλά επίσης Σμύρνη, Ιεροσόλυμα και Κύπρο, ενώ αναπτύχθηκαν και τοπικά συνεργεία.

⁷ Για ανάλογους δίσκους με κεντρικό μέταλλο από την Κωνσταντινούπολη βλ. Μπαλλιάν, ό.π., (υποσημ. 5) 73.

⁸ Πετροπούλου Γ., *Η Καππαδοκία μετά την κατάκτηση των Σελτζούκων και οί Χριστιανικές κοινότητες από τό 16ο έως τό 18ο αιώνα, στό: Καππαδοκία, Περιήγηση στή Χριστιανική Ανατολή*, Αθήνα 1991, 33.

Εικ. 7. Σταυρός Άγιασμοῦ, 18ος αἰώνας, ιδιωτική συλλογή, ἀπό τὴν περιοχὴ τῆς Σμύρνης.

Στὴν ἔκθεση παρουσιάζονται, τέλος, καὶ ιδιωτικά κειμήλια, μεταξύ τῶν ὁποίων δύο εἰκόνες τῆς Παναγίας ἀπὸ τὸ Ὅμορφοχώρι, ἀλλὰ καὶ ἀντικείμενα ἀπὸ ἄλλες περιοχές, ὅπως ἀξιόλογος ξυλόγλυπτος σταυρὸς ἁγιασμοῦ τοῦ 18ου αἰώνα (εἰκ. 7) ποῦ διασώθηκε ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῆς Σμύρνης, καθὼς καὶ εἰκόνα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, προσφυγικὸ κειμήλιο ἀπὸ τῆ νῆσο Μαμαραῖ τῆς Προποντίδας.